

1 x 011 / 220

SIMÁNDY PÁL

A
MAGYAR KÁLVINIZMUS
ÚTJA

1927

„KULTURA“ KIADÁSA, LOSONC.

BETHLEN KÖNYVKERESKEDÉS

BIZOMÁNYA

Budapest, IX., Kálvin-tér 8.

SIMÁNDY PÁL

A
MAGYAR KÁLVINIZMUS
ÚTJA

1927

„KULTURA“ KIADÁSA, LOSONC.

„GRAFIKA“ KÖNYVNYOMDA, LOSONC.

Bevezetés

A magyar kálvinizmus közel 400 év óta a legtermékenyítőbb és legjellegzetesebb forrása a nemzeti életnek s élesztője a nemzeti Géniusznak. Ez az eredetileg egészen *vallásos* mozgalom magyar földön mind szélesebb *művelődéstörténeti* értelmet és jelentőséget nyert. A magyar kálvinizmus elsősorban nem vallásos világnézetet képvisel. Vallásos világnézethez — a szónak prófétái és filozófiai értelmében —, a magyar kálvinista tömegek szinte mindmáig nem jutottak el. A magyar kálvinizmus elsősorban sajátos *magyar világnézet*, amely nem azonosítható semmiféle felekezetiiséggel, mert a magyar kálvinizmus nem egyház, sem bármiféle más intézmény, hanem uralkodó közszellem, amelynek határai intézmények, pártok és egyházak keretei fölött húzódnak el. Magyar világnézet, amelynek lényeges alkotó elemei: izzó fajszeretet, a nyugati haladás szolgálata, demokratikus gondolkodás, vallási türelmesség és Habsburg-ellenesség.

Igen, a magyar kálvinizmus jelenti a Habsburgok elleni sokszázados küzdelmet a nemzet politikai és kulturális függetlensége érdekében; a Bocskay, Bethlen és Rákóczy György szabadságharcait és az erdélyi fejedelemséget. Jelent egy sereg kollégiumot, amelyek századokon keresztül a nyugati kultúra fészkei voltak magyar földön. Jelenti a Károlyi Gáspár, Apáczai Cseri János,

Szenczi Molnár Albert, Bod Péter, Bessenyei György, Budai Esaiás, Kármán József, Kazinczy Ferenc, Fáy András, Gyulai Pál és Beöthy Zsolt kultúrszervező és nemzetnevelő munkáját; a Csonkay, Kölcsey, Petőfi, Tompa, Arany, Kemény, Jókai, Ady, Mórícz és Szabó Dezső költői zsenijét.

A magyar kálvinizmus — sajátos politikai és művelődési viszonyaink következtében — a harcos és fajtiszta lelki és szellemi érdekeknek lett a hordozó közszelleme és lobogója; szemben a katolicizmussal, amely a nemzetellenes Habsburg dínasztáival sokszoros kapcsolatot tartott fenn; de szemben a lutheranizmussal is, amely inkább nemzetiségi területeken hódított.

A kiegyezést követő évtizedek az egykor erőteljes és iránytszabó kálvinizmust elütötték a hagyományos művelődéstörténeti szerepétől. Elkövetkezett a magyar kálvinizmus dekadenciája s vele együtt a nemzet lelki életének a meghanyatlása is. Ezt a meghanyatlást és a belőle táplálkozó s mind nagyobbra növe s fenyegető veszedelmet tárta a nemzet szeme elé a háborúelőtti években az új kor nagy kálvinista magyarjainak: Adyának, Mórícznak és Szabó Dezsőnek a költészete, melyek ellen a legmakacsabb tiltakozás és ellenállás természetesen éppen ennek az elhanyatlott kálvinizmusnak a köréből indult el és szerveződött meg.

Az elhanyatlott magyar kálvinizmus szükséges és kívánatos reneszánsza nem pusztán a református egyház ügye és érdeke tehát, hanem az egyetemes magyar életé. Napjaink szellemi válsága az Idő ítélőszéke elé állítja és megpróbálja a magyar kálvinizmust, hogy vajjon alkalmas-e még a hagyományos szerep betöltésére: a nemzeti szellemű haladás szolgálatára, vagy sem. Most dől el, hogy a magyar szellemi élet ver-

senyterén kít illet meg a jövőben a bajnoki serleg birtoklása.

Mult és jövő határán áll az emberiség; közöttük a maroknyi magyarság. Mint minden korszakforduló idején, úgy ma is az egész vonalon két kérlelhetetlen tábor áll szemben egymással. Az egyik csökönyösen ragaszkodik a mult minden gondolatához és intézményéhez és hallani sem akar egy új jövendőről. A másik fanatikus gyűlölettel tagad meg minden kapcsolatot a multtal és a jövőre vonatkozó terveivel és álmaival fundamentum nélkül építkezik a levegőbe. De a győzelem most is, mint minden korszakforduló idején azoké lesz, akiknek széles horizontot betekintő Jánus arcuk van, amely egyaránt fordul úgy a mult valós értékei, mint a jövő lehetségei felé. A győzelem azoké lesz, akik a *mult* fundamentumán *jövendőt* építenek.

A kálvinizmus jelenkori próbája az a nagy kérdés, hogy akar-e jövendőt építeni, vagy sem. És ha akar, hát tud-e?

A magyar kálvinizmusnak, ha jövendőt akar építeni, előbb a maga sajátos *multja* felé kell egy visszapillantást tennie és számolnia annak hagyományos és örök értékeivel, azután pedig *előre* kell tekintenie: a jövőbe és a multtal való számvetés eredményeit egy jobb, igazabb és korszerűbb világ megépítése érdekében kell értékesítenie.

Mult és jövő határán ez az egyetlen lehetséges és szükséges tennivaló.

I. A magyar kálvinizmus a multban

A magyar kálvinizmus szellemi árama sohasem volt egysodrú a nemzet testében; több ágra szakadva keringett abban és úgy táplálta és ösztönözte alkotásokra a nemzet Géniuszát.

Az egyik ág árama általános művelődéstörténeti jelleggel bír, míg a másik ágban kifejezetten vallásos lélek hömpölyög.

A magyar kálvinizmus, mint művelődéstörténeti képlet egy sajátos nemzeti világnézetet és jellegzetes magyar magatartást képvisel. Két fő eszme adja meg a tartalmát: *fajszerepet* és *haladás*. Ez a kálvinizmus volt az, amely a magyar művelődés két fontos követelményét sohasem tévesztette szem elől; az egyik, hogy a haladó Nyugattal megszakítás nélkül fentartotta a nemzeti élet kapcsolatát, a másik, hogy Nyugat kulturáját magyarrá alakította át. A kálvinista *kollégiumok* voltak a fészkei ennek a kultúrmozgalomnak. Ezeknek a kollégiumoknak Nyugatra küldött ifjai hozzák haza magukkal az európai haladás új eszméit, amelyek e kollégiumok magyar levegőjében magyarrá, nemzetivé asszimilálódnak. Így lesz a középosztály magyar kálvinizmusa egyfelől a nemzeti megtartatás hitvallása, másfelől a felvilágosodás és az emberi jogok magyar programja. Főleg pedig Erdélyben, ahol a kálvinizmus századokon keresztül uralkodó közszellem s a szabadságtörekvések és nemzeti szellemű kultúrmunka fészke és menedéke.

Ami a magyar kálvinizmus vallásos áramát illeti, itt egy példátlanul álló jelenséggel találkozunk: a magyar kálvinista nép egy keresztyén vallás cégére és oltalma alatt pogány faji vonásoktól jellemzett *nemzeti vallás* kultuszát űzi és plántálja tovább nemzedékről nemzedékre. Mert bár kétségtelen, hogy a kálvinista intézmények keretein belül egész sora nevelődött fel azoknak a kegyes férfiaknak és nőknek, akiknek vallásos élete a Jézus evangéliumában gyökerezett, mégis bizonyos az is, hogy minden időben a keresztyén vallásos lélek áramlása volt a legszegényesebb üteme a magyar népéletnek. Ezzel szemben a magyar kálvinizmus egy sajátos magyar vallást teremtett, amelyen eláradt és hatalmat vett az ősi pogányság felújult lelkisége. Mondjuk meg nyíltan és bátran, hogy a kálvinizmus a széles néprétegek számára tulajdonképpen nem jelentett mást, mint a régi pogány magyar valláshoz, vagy legalább is szellemhez való megtérés alkalmát és ürügyét.

1.

Ami művelődéstörténeti eredményt és értéket csak fel tud mutatni a magyarság multja és jelene, az tulajdonképpen mind a Nyugattal való szellemi kapcsolatnak köszönhető. Bár igaz, hogy ez a kapcsolat a középkori keresztyénség felvétele által századokra maga alá temette a sajátos magyar kultúra indítékait és lehetőségeit, mégis ennek a kapcsolatnak köszönheti a magyarság a maga elhelyezkedését és fennmaradását Európában. Nyugat kultúrája századokkal előzte meg a magyar népélet civilizálódási folyamatát s ezért a magyarság, miként állami élete kezdetén, úgy történelmének minden további korszakában rá volt utalva a Nyugattal való kapcsolatra s az attól

való kölcsönzésekre. Nyugat reformációs megújulásába pedig azzal a nagy haszonnal kapcsolódhatott bele, amely a nemzeti lélek felszabadulását hozta el a magyar kultúra számára. Ettől kezdve a haladó szellemű nemzeti kultúrát a reformáció hívei képviselik és hordozzák. Kiváltképpen pedig a kálvinista kollégiumok, amelyekben nemzedékről nemzedékre szálló hagyomány lett a költözőmadár-rendszer: vándorlás magyar földről a napfényes Nyugatra s Nyugatról vissza a magyar földre, melynek ege alatt hidegebb volt ugyan a világ, de bölcső és koporsó kötöttek hozzá.

Hogy a nyugati kultúra magyar fészkeivé elsősorban éppen a kálvinista kollégiumok váltak, ez nem véletlen jelenség, hanem olyan, amelynek meg voltak a maga jelentős külső és belső okai.

Mindenekelőtt a magyar ref. egyháznak alig volt a rég multban olyan főiskolája, amelyen a szakpályákra készülő ifjúság teljesen befejezhette volna tanulmányait. Ezért a kálvinista ifjak évről évre seregestől tódultak a svájci, hollandiai és angolországi kálvinista egyetemekre. Ott időről időre megtáruult a lelkük Nyugat eszméi előtt, amiktől megtermékenyítve jöttek vissza hazájukba, ahol nagyobbreszt mint kollégiumi professzorok nyertek alkalmazást. Ebben a minőségükben azután az újnemzedék lelkét is felgyújtották a haladás iránti szeretetre. S ezek az ifjak a szellemi élet vágyától égve mentek újra Nyugat felé. Így termékenyült meg a magyar ugar időről időre a magvetők százainak igéi által.

A kálvinista vallás ezenkívül kiváltképpen faji vallás lévén, minden időben fontos élesztője és forrása lett a nemzeti jellegű kultúrának. A katolicizmusnak szintén meg voltak a maga nagyszerű nevelőintézetei. De ezekben az intézetekben a nevelés elsősorban az egyetemes és

internacionális keresztyén vallásosság és egyháziasság jegyében állt. Már csak és főleg azért is, mert hosszú időn keresztül épen a jezsuiták nemzetközi szervezetének befolyása alá voltak vetve.

Vegyük még ehhez azt a körülményt is, hogy a kálvinista kollégiumok és iskolák a multban csak kivételesen voltak közvetlen egyházi fenhatóság alatt. Túlnyomólag világi urak, vagy városok alapításai lévén: az egyházban természetszerűleg eluralkodó dogmatizmus és klerikálizmus kevésbbé éreztethette rajtuk bénító és kártékony hatását. Azok a theológusok, akik külföldi tanulmányaikról hazatérve, szabadröptű gondolataikkal esetleg nem tudtak elhelyezkedni az egyházi dogmatizmus keretei között, kollégiumi professzorságot vállaltak és az ifjúság nevelésében vezették le szenvedélyes magyar lelkük áradásait.

De különben is: a kálvinizmus már eredetileg is a szabad vizsgálódás, a haladás és demokrácia programját jelentette az új korban, amely programnak olyan gyümölcsei termettek, mint Svájc állami élete, Hollandia kulturája, Anglia parlamentárizmusa, Amerika demokráciája, Grotius Hugó tanításai, Rousseau világnézete, a francia felvilágosodás eszméi, Monroe és Wilson elvei.

A kollégiumok mellé szervezett internátusok belső élete szintén jelentősen elősegítette azt, hogy a kálvinista ifjúság a magyar művelődés hagyományainak az útján maradjon. Móric Zsigmond „Légy jó mindhalálig“ című regényében, mely egyébként a műalkotás remeke, pompás képét rajzolta meg ennek az internátusi életnek. Móric regényét olvasva még a tájékozatlan ember lelkében is sejtelem ébredhet afelől, hogy micsoda szervező és nevelő munkát végeztek ezek a kálvinista kollégiumok (itt közelebről a debreceni

kollégium) a feltörő nemzedékek lelkében. Itt láthatjuk, hogy a kálvinista kollégiumok szellemi levegője az eszmék feszítő erejével terhes; hogy itt még a tanárok dacára is magaslátok felé kell lendülnie a léleknek; itt, ahol a múlt hagyományainak és emlékeinek terhe alatt roskadozik az égbojt; itt, ahol őszerejű parasztfiúk nevelődnek egymásnak nyers, de gazdag indítású társaságban; itt, ahol buja televény föld tavaszi illata csap felénk.

A XVIII. századig főleg Erdély politikai, társadalmi, kulturális és egyházi életben valósította meg magát a kollégiumokból táplálkozó kálvinizmus. Itt képviselték annak — az egyetemes magyar életet átölelő — programját európai látókörű politikusok, nagyműveltségű professzorok és kiváló egyházi férfiak.

A XVIII. század átmeneti ellanyhulása után a magyar művelődéstörténetben az új korszakot az egykori sárospataki diák: Bessenyei György fellépése nyitja meg, amit egész sereg kálvinista műveltségű író sorompóba állása követ. Később a népies- nemzeti kultúra és a demokratikus átalakulás élén ismét a kálvinista kollégiumok nevelői haladnak, összefogva a többi magyar közösségek nagy fiaival, hogy egyesült erővel építsék fel az új Magyarországot.

2.

A középkor keresztyénsége úgy ült diadalt Európa népei fölött, hogy elkárhoztatta a fajiság ősi, pogány jellemvonásait s a nagy faji széttagoltság helyébe úrráemelte Európa földjén a *katholicitás* egységesítő eszméjét. Európa akkori nomád emberisége számára igen helyén és idején való iskola volt ez a világnézetváltozás és az azt megtestesítő intézmények dresszurája. Azonban az is

kétségtelen, hogy ez az iskola is, mint minden ellenhatás, végletes és egyoldalú volt s valódi értékeket is elvetett magától. A katolicizmus félelmes erkölcsi diktatúrája nem is tudta végleg megsemmisíteni az elkárhoztatott, pogány, illetve faji erőket, érzéseket és eszméket. A középkor végén a reneszánsz, humanizmus, majd a reformáció mozgalmái mind az individualizmus és a lelkiismereti szabadság jegyében állnak, amelyek bizonyos tekintetben a lefékezett pogányság és fajiság bilincsoldozóivá lettek.

A magyarság elnyomott faji öntudata és Géniusza az újkor elején a kálvinizmusban találja meg ezt a maga felszabadulását. A magyar fajiságnak ez a felszabadult lelkiisége a szélesebb néprétegek számára sok tekintetben a régi, pogány magyar vallásos mentalitás reneszánszát hozta magával.

A tiszta faji lélek számára — mint azt Szabó Dezső már annyiszor kifejtette — mindvégig idegen táplálék maradt a katolicizmus német és szláv ajándéka. Minden időben mohón kap mindenfajta eretnekségen, amely rebellis módon lázad a katolicizmus ellen, amelyre az újkorban a Habsburgok miatt fokozottabb politikai ellenszenvvel tekint. És mert a leplezetlenül pogány magyar hitet már nem hirdeti neki senki: a kálvinizmusban éli ki felszabadult lelke minden megmaradt pogány meghatározottságát. Az ősi magyar isten nyakas és megalázkodni, megváltozni nem tudó híveit szervezi a ref. egyházak keretei közé a hitújítás mozgalma és térhódítása, amely nem szánt mélyen a lelkekben. Mintahogy bizonyos, hogy a Jézus szellemében vett vallásos ébredés a magyar tömegeket mindmáig nem járta át.

Ime a pogány-magyar szellemű népi kálvinizmusnak néhány főbb vonása:

Hit a természet gondviselő istenében, aki arra való, hogy a termést érlelje, esőt és napsugarat küldjön s megsokasítsa az állatok fajzását. Az istenítiszteletnek theurgikus felfogása és üzése. Hit a faj külön istenében, aki megkülönböztetett módon áll a maga választott népe oldalán és oltalmára. Hit valami sajátos, török-magyar keverékű fatalista predestinációban. A halál kérdésével szemben flegmatikus, filozófiátlan megnyugvás; a halhatatlanság problémája iránti tökéletes közömbösség.

Erkölcsei tekintetben: büszke öntudattal ápolt, makacs hajthatatlanság. Merev visszautasítása a megalázkodás és bűnbánat evangéliumi gondolatainak. A hagyományok babonás tisztelete, felelőtlen konzervatívizmus. A „magnum áldomás“ vallásos kegyelettel ápolt szokása; végül jeles káromkodási készség, mellyel a pogány lélek még a maga istenével szemben is dokumentálni kívánja a saját lelki függetlenségét.

3.

Külön tanulmány volna hivatva arra, hogy rámutasson a mélyen fekvő, lélektani mozzanatokra, amelyek a magyar Génuszt megbénítják abban a küzdelmében, amit a maga és a faj lelkének kulturális kifejezéséért vív az anyaggal. Mert megdöbbentő, hogy hány olyan teremtő szellemet produkál zsíros talajunk, amelyik neki sem indul az alkotó munkának. És hány olyat, amelyik megáll a meddő harc felén és csak torzót hagy maga után. Kimondhatjuk bátran: *a magyar faji lélek igazában még nem bomlott ki sajátos kultúrában és civilizációban.*

Ami kulturát mégis produkáltunk az évszázadok során, azt túlnyomó részben idegen minták után indulva csináltuk. *Nyugati eszmék magyar*

kopíája: még ez volt eddig a legderekabb dolog, amit kulturális téren teljesíteni tudtunk.

A legszembeszökőbb hiánya ennek a még fel nem szakadt magyar kulturának: a *vallásnélküliség*, a szónok mély profétái és filozófiai értelmében; az átfogó állásfoglalás hiánya az élet és világ legmélyebb problémáival szemben. Jellemző reánk, hogy egyetlenegy vallásos, vagy filozófiai zsenit sem adtunk a világnak; hogy jóformán nincs is őszinte, mély és eredeti forrásokból fakadt vallásos költészetünk, vagy filozófiai meg-látásunk. A magyar tulajdonképen vallásnélküli nép. Éppen egy évezred óta. Amióta elvették tőle ősi pogány hitét és az ujat: a keresztyénséget nem tudta máig sem vér és ideg ügyévé tenni. De nem tudott valami mást: egyénit sem kitermelni magából. Itt áll kifosztottan, hitevesztetten, mítoszok és legendák nélkül; pöre józanságban és maznán; itt Európa közepén. Még csoda, hogy itt áll; hogy eddig is bírta így: hit nélkül, élő Isten nélkül.

Kétségtelen ugyan, hogy a magyar kálvinizmus a századok során nemcsak pogány és faji érdekeket hordozó világnézet volt, hanem egyuttal a bibliai szellemű kegyességnek is forrása, élesztője és fentartója. Amely kegyességnek olyan képviselői jártak köztünk, mint Károlyi Gáspár, Szenci Molnár Albert, Meggyesi Pál, Tolnai Dali János, Bod Péter, Bethlen Gábor, Rákóczy György, Szikszay György, Lorántffy Zsuzsanna, Arva Bethlen Kata stb. Mégis tagadhatatlan, hogy ez a *keresztyén* szellemű vallásosság mindig csak ritka és kivételes személyiségek üdvössége volt. A reformáció e tekintetben épúgy nem tudott alapos munkát végezni, mint a középkori keresztyén misz-szió. A magyar reformációnak sürgősebb és fontosabb érdeke volt az *egyházak* szervezése, semhogy

kellő ideje jutott volna arra, hogy az egyes lelkek ujjíteremtésén munkálkodjék. Így a kálvinizmus magyarvallássá lett ugyan, anélkül azonban, hogy a nemzet Géniuszának prófétaí és filozófiaí erejét fel tudta volna szabadítaní, anélkül, hogy a magyar lelket személyes kapcsolatba tudta volna hozni az örök és élő Istennel. Amí őszinte kegyeséget felszinre tudott hozni, abból is hiányoztak az eredetiségnek és egyéninek üdítő vonásai: a zseni teremő ereje és lendülete.

II. A dekadencia kora

1.

A szabadságharc bukása és a kiegyezés utáni korszak fordulatot hoz a magyar kálvinizmus életébe: a dekadencia korát.

A szabadságharc utáni idők kálvinistasága hitevesztett ernyedtségbe esett. Legszebb álmaira vonatkozólag fájdalmas kiábrándulás verte földre. Amiknek megvalósításáért sorompóba állt: a nemzeti függetlenség utáni vágyában, a demokratikus átalakulásokhoz fűzött reményében megcsalódva, kesernyéssé, hitetlenné lett. Félre állt az utból. (Ennek a mentalitásnak Arany László: Délibábok hőse c. műve a legjellemzőbb irodalmi dokumentuma.)

A történelem próbái alatt legyöngült szerzetesen azután mohón vett hatalmat az általános európai dekadenciának minden lelki nyavalyája: atheista, materialista v.lágnézet, erkölcsi relativizmus, az emberi élet nagy kérdéseivel szemben cinikus fölényesség, indifferentizmus és sivár racionalizmus, l'art pour l'art művészeti felfogás stb.

Arany kálvinista epigonjai: Lévy, Szász, Gyulai, Varga, Szabolcska, Kozma csak erőtlen visszhangjai a költő zseninek, kürtjeiknek bizonytalan és idejemúlt zengése senkit sem mozdított a harcra.

A régi kálvinista kollégiumok kultúrvárai mintha romokban hevernének. Valami csendes, késő őszi, bágyadt ragyogás vonja be omladékaikat. Mohos köveiken koravén ifjúság ül s úntottan hallgatja blazirt tanárait.

Az egyházból a racionalizmus tikkasztó szele szárította ki az élő hit minden nedvességét. A paraszt már csak azért választ papot, mert a pap hagyományosan hozzátartozik az udvartartásához és mert a szomszéd falu is azt csinálja. A papok élete kedves romantika és idilli felelőtlenség puha zsákmányává lesz, amelyből elsikkadt a miszsiói gondolat és akarat. A világi intelligenciái csak mint jogi szervezet érdekli az egyház, amely különféle reprezentáló tisztségekhez tudja juttatni őket. Betetézésül politikai téren is derékbatorik az ősi kálvinista hagyomány: a Habsburg-ellenesség. A kálvinista Tiszák új tempót diktálnak.

2.

Egy emberöltő hosszú éveit peregnek el így meddőségben, tikkadt és ernyedt bénultságban. Fojtó lesz a levegő, mint vihar előtt szokott.

Nyugaton új idők új hitvei érnek. A mélyben új történelmi korszak titkos erői feszengetnek, morajlanak. A hitében és erkölcsében megromlott európai emberiség új forradalmak felé rohan; köztük a legszerencsétlenebb nép is: a magyar.

Új harcokhoz, új történelemformáló munkához Nyugat új eszméire és új hitére volna szüksége a magyarságnak is. De a Nyugattal való hagyományos kapcsolata megszakadt. A kálvinizmus bénult testében a kollégiumok régi vérkeringése megállt. Nyugat eszméit egy új tényező kezdi

hirdetni és képviselni magyar földön: a zsidó értelmiség.

A kálvinistaságnak mozdulásra kényszerített része most azután két malomkö szorításai közé sodródik. Miután elvesztette régi vezérlő szerepét, a magyar élet szellemi vezetése két hatalomnak lesz a versenytárgyává: a *katholicizmusnak* és az emancipált *zsidóértelmiségnek*. A kálvinizmus számára most már csak annak a választásnak a lehetősége van meg, hogy a két hatalom közül melyiket támogassa csatlakozásával. És a kálvinizmus egységét ez a választási lehetőség tragikusan megbontja.

A zsidó értelmiség a maga nyugati műveltségével, haladó szellemével, demokratikus és liberális politikai felfogásával, — amelyek mind az ő egykori programját jelentették, — gyakorol rá vonzerőt. A *katholicizmus* felé viszont a vallásos világnézet és a nemzeti hagyományokat féltő fajszeretet közössége csábítják. Ezek a *dívergens* erők végül is megbontják a kálvinizmus egységes taborát. A tabor egy részét a *katholicizmus* ragadja a maga oldalára azzal az érveléssel, hogy a kulturált és elhatalmasodott zsidósággal szemben együtt kell megvédeniük a nemzeti érdekeket és a múlt értékeit. Viszont a másik — a kisebbik — részt a zsidóság nyeri meg magának, amikor hasonló joggal és nyomatékkal hivatkozik előtte arra a veszedelemre, amivel a *klerikalizmus* nemzetközi érdekelttsége fenyegeti a magyar életet és haladást. A kálvinizmus régi hivatását elvesztette, az újat nem találta meg: széthullott tehát a különböző vonzások irányában s ahelyett, hogy a *nemzeti haladás új programját* kitűzve, régi szerepéhez híven, *ő gyűjtötte volna a maga zászlaja alá az egyakaratókat: ő csatlakozott a mások zászlaja alá.*

Hasztalan a felelősségbresztő szó az új idők új, nagy magyar kálvinistái részéről: Ady, Móricz, Szabó Dezső vésztiósló, leleplező, korbácsoló, tanácsoló próféciái pusztábavesztett kiáltások maradnak: legfeljebb tiltakozást és gyűlöletet hívnak ki maguk ellen. Rákosy: Elnémult harangok-ja, Móricz: Fáklyája egykép a kálvinista pap miszsiójának a bukását vészharangozzák a magyar köztudat füleibe. De a fülek süketek. Szabó Dezső egyoldalú látással a szociáldemokrácia programját jelöli meg a magyar kálvinizmus új rendeltetésének. Mégcsak visszhangot sem ver fel vele.

De senki olyan tragikus lelkievértanusággal nem szenvedí a magyar kálvinista végzetet, mint Ady Endre. „Véresre zúzott homlokkal“ egymaga vivja a harcot a multtal, jelennel és jövővel. Senkinek az élete és költészete nem dokumentálja annyira a maga teljességében a magyar kálvinizmus belső válságát és meghasonlottságát, mint az Adyé. Mint végzetesen elrendelt vészmadár visong a készülő tragédiák elé. Éles világossággal látja a helyzet tragikumát, úgy, ahogy azt csak egy igaz magyar kálvinista láthatja, aki hű maradt a multhoz a jelen lehúzó erői dacára is. És kétségbeesetten kiáltja — önmagával való meghasonlottságban is — a közelgő veszedelmet a Hortobágy álmos és bűnös lakói felé. De azok csak nevetik őt és esztelennek mondják.

És közben a szociális forradalom árja félelmesen zúg, ömlik a magyar mezők aszott és lomha partjai felé. Okos csatornázás mellett vízeivel egy szikkadt és felperzselt ugart lehetett volna megtermékenyíteni. De a vészharanglelkek kongásait senkise hallotta meg; aki hallotta, semmibe sem vette és az ár jött és

zúgva-bögve törte át a gátot
el akarta nyelni a — világot.

A magyar kálvinizmus dekadenciája a magyar nemzet veszte lett. A magyar nemzet veszte pedig egy félvilág veresége.

III. Megújulás felé.

A háború és a forradalmak lerántották a leplet az európai kulturáról és napfényre hozták annak minden belső meghasonlottságát. Európa kultúrája válságban vergődik: a lázbeteg kínos vonaglása ráng tagjaiban s egykor derült, harmónikus tekintete riasztó grimaszokba torzult. Az idők méhében *új kultúra* vajudik. Új kor küszöbe előtt állunk.

Az egyetemes megújulás áramlása elindult, sodra viszi magával a magyar kálvinizmust is.

1. A jelenkor szellemi válsága és a magyar kálvinizmus.

A XIX. század a *differenciálódások* jellegzetes százada volt. Európa civilizációja és kultúrája végzetes széthullás áldozata lett e század folyamán. Az individualizálódás, amely az újkor jelszava volt, tökéletes módon ment végbe Európa kultúrájában. Európa egykori nagy keresztyén közössége részekre hullott: nemzeti államokra, vallásfelekezetekre, társadalmi osztályokra, ellenséges világnézetű csoportokra, külön és beteges művészeti törekvésekre. Az a két hatalmas front, amelyen a szerencsétlen Európa széthullott emberisége egymás ellen felsorakozott, egyfelől a *tökés osztály* szabadversenyos civilizációja és kultúrája, másfelől a

munkásosztály pártszempontú szocializmusa. A kapitalizmus civilizációja a világháború zsákuccájába futott bele; a proletárság szocializmusa pedig a háborút követő forradalmakban bukott el. Most azután már még az eddigi összetartó kötelékek is szétbomlottak. A differenciálódás folyamata elérte a dühöngés fokát. Most már nemcsak nemzet támad nemzet ellen, hanem egyazon nemzet fiai is egymás ellen vonulnak. Most már nemcsak egyik osztály harcol a másik osztály ellen, hanem egyazon osztály gyermekei is lángoló gyűlölettel sorakoznak fel egymás ellen. Nemcsak hívők harcolnak hitetlenek ellen, hanem a hívők széthullott tábora is gerillaharcot vív egymás ellen. Európa emberiségének valóban új megváltásra van szüksége.

Az új kulturális megváltás pedig csakis az *integrálódás* jegyében mehet végbe. A mult minden értékét átmenteni valami új, egységesítő hitvallásba; a mult és a jövő követeléseit és szempontjait ismét egyensúlyba hozni: ez a feladat. Aki ezt a munkát el tudja végezni, az megeléje „a szót, azt a nagy talizmánt, mely a vén földet ifjává teszi.“

A differenciálódás folyamata az *Élet* egyik elsődrendű jelensége és követelménye. Az egyéniség virágzása az *Élet* gazdagodását jelenti mindenhol és minden időben. Abban magában tehát, hogy a differenciálódás tökéletessé válik, még nincs veszély. A baj abban rejlik, hogy egyoldaluan csak a széttagozódás folyamata megy végbe és nem társul hozzá nyomban az integrálódás folyamata is, mely a széthullt és meggazdagodott *Életet* új és magasabb szintézisekbe fogná össze. Csak mikor már a széthullás egyoldalúsága tragikus következményeket kezd maga után vonni, jelentkezik meggyőző erővel az integrálódás szüksége és működése; amely azonban szintén nem végezhet egyoldalú munkát: csakis az egyéniség tiszteletben

tartása, a differenciálódás eredményeinek megőrzése által válhatik diadalmassá. Minden olyan diktatórikus törekvés, amely az egység érdekében az egyéniség eredményeit és azoknak jogát le akarja gázolni, önmagában hordja ítéletét.

Korunknak, mint annak idején a reformáció korának is, csak az integrálódás azon folyamata hozhatja meg a megváltást, amelyben a megelőző korok minden differenciációs eredménye életet és polgárjogot nyert.

2.

Három, nagy, uralkodó gondolat követeli ma az élethez való jussát: a *nemzeti*, a *szociális* és a *vallásos* eszme. Ahogyan ez eszmék napjainkban jelentkeznek, nem alkalmasak az emberi közösségek megváltására. Mindenik a maga szélsőséges egyoldalúságában és kizárólagosságában akar úrrá lenni a világ felett. Mindenik olyan formát öltött magára, amelyben a történelmi folytonosság talajáról tökéletesen elrugaszkodott.

A nemzeti eszme a sovinizmus és imperializmus pogányos vérbőségében szenved; mintha mitsém akarna tudni arról a régi, történelmi kapcsolatról, amelybe egykor a keresztyén testvériség gondolata fűzte össze Európa népeit, vagy arról a szociális igazságról, hogy legalább is a gazdasági egymásrautaltságunk kötelez a kapcsolatok kiépítésére. A szociálizmus a teljesen utópisztikus és minden történelmi hagyományt negligáló bolsevizmus szélsőségeiben feneklett meg. A vallásos reneszánsz Európa vallási hagyományaitól idegen, nagyrészt ázsiai vallásfilozófiák, vagy rajongó szektáriánizmus hatalma és befolyása alatt áll.

Az deríti fel Európára az *új reformáció* hajnalát, akinek a személyiségében, életében és

hitvallásában ezek az eszmék kapcsolatot fognak találni a multtal és egységbe jutnak egymással.

Mert bizonyos, hogy egyrészt a nemzeti, a szociális és vallási eszmék tulajdonképpen nem állanak ellentétben egymással, az integrálódásuk útjában tehát nincs is semmiféle komoly akadály; másrészt pedig a jövő kibontakozása is csak akkor található meg a maga fundamentumát, ha a multtal való kapcsolatot kiépíti, ha a „történelmi folytonosság“ követelménye számára meghozza a maga áldozatát.

3.

A nagy európai kulturális válság idején a magyarság számára már most ma is az a megtartás feltétele, hogy egyfelől megtárja a lelkét a kor uralkodó eszméi előtt; hogy a művelt és megújuló Nyugattal a szellemi kapcsolatot felvegye és fentartsa; másfelől, hogy a kor uralkodó eszméit a maga lelke szerint magyarrá asszimilálja; vagyis a saját történelmének a talajából termessze ki a maga korszerű kulturális jövődjét.

S mi más ez a követelmény, mint a magyar kálvinizmus hagyományos programja? Azért hát, ha a magyar kultúra jövődjéről van szó, ma is a kálvinista magyarság felé esik sóvár és reménykedő tekintetünk. A magyarság körében kell, hogy a kálvinista lélek legyen a legalkalmasabb arra, hogy a kor követeléseit megértse és annak engedelmeskedjék.

Ezenfelül még egy további okunk is van arra, hogy a jelen új magyar reformációjának letéteményesét a kálvinizmusban lássuk és keressük. És ez az, hogy a magyar kálvinizmus éppen azoknak az eszméknek a szintézise, amelyeket korunk vezérlő gondolatai gyanánt jelöltünk meg.

Így: a magyar kálvinizmus a hordozója, a legjellegzetesebb történelmi öntudattal, a *nemzeti* és faji eszmének; ellentétben a katholicizmussal, amely elsősorban nemzetközi szempontú és kapcsolható; valamint a lutheránizmussal, amely kiváltkép idegen faji képletek világnézete. A *szociális* megújulás eszméje is a magyar kálvinista-ság lelkéhez áll a legközelebb. A kálvinizmus már általában is a legelső és legkiválóbb forrása az európai demokratikus átalakulásoknak. S közelebbről — századokon át — a magyar kálvinizmus volt a szószólója a haladás elvének; a kálvinizmus volt a lelkiismereti szabadság és alkotmányosság öre: az emberi jogok kiterjesztésének lobogója. S végül a *vallási* reneszánsz erői és lehetőségei is ott feszülnek a magyar kálvinizmusban.

Páratlanul előnyös helyzetben van azért a magyarság, mikor a jelen szellemi zűrzavarában, a széthullásnak ebben a szörnyű khaoszában rendelkezik egy olyan összefoglaló, előkelő történelmi múltú és hitelű világnézettel és közszellemmel, mint amilyen a magyar kálvinizmus. Ime: a magyar nemzetnek van egy többmillió-s rétege, amely egyugyanazon történelmi hagyományok levegőjében nő fel már századok óta; nemcsak, hanem éppen egy olyan világnézet légkörében, amelyik ma a leghatározottabb összefoglalása a kor uralkodó eszméinek. Mert a magyar kálvinizmus egyszerre magyar és keresztyén; magyar és a nyugati haladás részese; a felvilágosodás és jogkiterjesztés zászlóvivője anélkül, hogy emiatt nemzeti öntudatát és vallásos meggyőződését fel kellene adnia.

Mindenki más zavarba jöhet, mikor internacionális keresztyénségét magyar érzéseivel akarja összeegyeztetni: a magyar kálvinista büszke ön-

tudattal mélyíti el magyar meghatározottságának jellemvonásait s ugyanakkor keresztyén világközösséget ápol más nemzetű kálvinista hittestvéreivel, akik szintúgy kálvinisták és keresztyének, mint ő, de épúgy hű és büszke fiai is nemzetüknek. A föderalizmusnak az a kapcsolata, amit a kálvinizmus világszövetsége épített ki, a legszerencsésebb szintézise a faji egyéniség tiszteletbentartásának és a katholicitás nagy gondolatának.

Mindenki más egymást kizáró tendenciáknak tekintheti a nemzeti hagyományok ápolását és az újkori haladás szolgálatát: a magyar kálvinista egyszerre teheti ezt a kettőt, mert a legszentebb hagyományai előtt mutat be áldozatot, *mikor fájának fenmaradását az újkori haladás elfogadásával szolgálja*; a magyar kálvinista akkor igazán „turáni“, mikor Nyugat felé fordul tekintetével, ahogyan dicső elődei tették ezt már századok óta.

Mindenki más híheti azt, hogy egyszerre haladó szellemű és vallásos lelkű nem lehet; a magyar kálvinista tudja, hogy a haladás legmélyebb forrásai a hívő szívekben buzognak.

Kétségtelen, hogy a magyar kálvinizmus hagyományos tendenciái és gondolatai még ma is sok tekintetben széttartó irányokat mutatnak; hasonlóan azokhoz az elágazásokhoz, amiket a multjában tártunk fel; azonban az is vitathatatlan, hogy tervszerű, bölcs és tudatos munkával nem lenne nehéz ezeket a külön irányú áradásokat egyetlen mederbe terelni.

2. A magyar kálvinizmus jövendő hivatása.

A magyar kálvinizmus jövendő hivatása, amelyre multja predesztinálja és kötelezi az: hogy

ujra a *nemzet szellemi vezére* legyen annak az új korszaknak kialakításában, amely az egyetemes emberiség számára a küszöb előtt van.

A magyarságon belül a kálvinizmus volt minden időben a legfogékonyabb szellemi közönség az új idők haladó eszméi iránt. De ugyancsak benne volt meg a legszilárdabb biztosíték is arra nézve, hogy a magyarság lelkétől és hagyományaitól idegen hatásokat lebirkózza a nemzet életében. Így ma is egyfelől a katholicizmus internacionalizmusával, másfelől a haladószellemű zsidóság idegen faji mentalitásával szemben *egyedül a magyar kálvinizmus az, amelyikben nyugatosság és magyarság, hagyomány és haladás egyesülnek.* Azért tehát a magyar kálvinizmusnak el kell jutnia ismét hivatása öntudatára. Meg kell látnia, hogy egyedülálló és összefoglaló hivatásával önálló útra kell térnie, saját programot kell kidolgoznia s nem szabad többé elcsábíttatni magát sem jobbra, sem balra. S ezzel az önálló és sajátos programalkotással vezető szerepet kell igényelni és megragadnia a nemzet életében; amely szerepre annyival inkább jogosult, mert a kálvinista mentalitásban és hagyományban meg van a biztosíték arra nézve is, hogy vezetőszerépével nem fog visszaélni a demokrácia szempontjából. A kálvinizmus századok óta a lelkiismereti és politikai szabadság világnézete. Várható, hogy a kálvinizmus egyensúlyban fogja tudni tartani a konzervativizmus és progresszió szélső lendületeit s egyben biztosítani a nemzet életében a demokratikus erők uralmát és harmóniáját.

A vezérségre való hivatás öntudatával kell azután felépíteni azt a *korszerű politikai, gazdasági, szociális és kulturális világnézetet, amely a*

magyarság számára a jelenkori európai válság megoldását jelentí.

A jelenkor legfontosabb és legsürgősebb feladata pedig a *szociális* kérdés megoldása. A magyarságnak nem szabad továbbra is elzárkóznia a kor szociális lelkétől. A XX. század kétségtelemnül a szociális eszme százada lesz. Hogy a szociális gondolat milyen politikai és gazdasági rendszerek keretei között fog megvalósulni a világon: az a jövő titka. De a szociális nyomor felelőségét magunkra venni és a megoldás irányában erőfeszítéseket végezni, agyat, szívet és kezet mozdtítani: ez a jelen feladata. Sem a munkásság taborát, sem magát a szocializmust nem szabad tovább idegenek ügyévé engedni oda, vagy fari-zeus kegyesség súlyesztőibe veszejteni.

A szociális megváltás azonban nem következhet el máshogyan, csak egy őszinte *vallásos* reneszánsz gyümölcseként. A világ ős lelkével: Istennel kell előbb találkozni az emberiségnek, hogy alkalmassá váljék a nagy erkölcsi feladat megoldására. A hazuggá züllött keresztyénségnek meg kell újulnia egy *új reformáció* viharában. Ennek az új reformációnak szociális tekintetben két fontos igazságot kell man fesztálnia. Az egyik ez: Isten evangéliuma a gazdasági és testi jólét örömét is magában foglalja. A másik pedig ez: a világ gazdasági és politikai megújításához élő hitű emberekre van szükség, akik számára Isten személyes üggyé vált. A vallástalan népnek: a magyarnak át kell esnie a lélek-keresztység nagy fürdőjén.

Végül; úgy a szociális, mint a vallási megújulásnak a nemzeti Génusz bélyegét kell magán viselnie. A magyar nincstelenek szociális megváltása tehát késni fog mindaddig, míg a mozgalom szelleme nem lesz magyar, vezérei nem a fajból

nöttek. Hasonlóképen csakis magyar szellemű lehet az a vallási megújulás is, amely a nép széles rétegeit át fogja tudni hatni. A magyar nép vallásos megújulása el sem gondolható annak a magyar vallásos zseninek a megszületése nélkül, akivel századok óta tartozik e nép önmagának és a világnak.

Egy olyan magyar ideológia kitermelése lesz tehát a kálvinizmus jövődő feladata, amelyben szocializmus, keresztyénség és magyarság eggyé lettek; amelyben a szocializmus keresztyén és magyar; a keresztyénség pedig szociális tartalmú és a nemzeti lélek bélyegét viseli magán; amely szerint a boldog magyarság nem a kiváltságos osztályok előjoga csak, hanem a munkás és paraszt tömegek gazdasági és kulturális üdvössége is és amely a turáni nomádság helyett Nyugat keresztyénségével ápol testvéri kapcsolatot.

3. A magyar kálvinizmus jelene.

Vannak-e a magyar kálvinizmus jelenében olyan biztató mozzanatok, amikre úgy tekinthetünk, mint jövődjö zálogaira és ígéreteire? Megindult-e már a magyar kálvinista reneszánsz?

1.

A megéledés tünetei a kálvinizmus vallásos életében mutatkoznak kétségtelenül. A vallási élet poshadt vizeit friss és jótékony áradások kavarják fel néhány évtized óta a kálvinizmus területén. A XIX. század utolsó évtizedeiben Nyugatról új és termékenyítő hatások érnek el a magyar földre: előbb a német, majd az angol-szász vallásos ébredés elektromos ütései bontják meg a kálvinizmus ernyedtt és zsíros unalmát. Ez ütések hatása alatt mihamar megszerveződnek

magyar földön is a különböző belmissziói mozgalmak és egyesületek végzik a maguk bontó és ébresztő munkáját. A mozgalom nagyszerű vallásos eredményeket, de egyben époly nagy ellenhatásokat is von maga után. Ennek oka pedig a természetfele ember érthető lázadásán és a magyar lélek ismert konzervativizmusán kívül, főleg abban van, hogy ez az ébredési mozgalom *idegen* szellemű, az *idegen* nemzeti lélek olyan bélyegeit viseli magán, amik a magyar lélek számára ellenszenvesek. Főleg addig volt igen éles a magyarság szembefordulása ezzel az ébredési mozgalommal, amíg a német pietizmus nyomta rá bélyegét; amelynek szentimentális, világ és élettágadó, faji és történelmi hagyományokat megvető jellege merő ellentétben áll a magyar lélek alapvető jellemvonásaival. Lényegeset enyhül ez az ellenszenv, mikor a magyar ébredési mozgalom a gyakorlatibb szellemű, szociális orientálódású angol pietizmus hatása alá kerül; főleg a keresztyén diákszövetség révén, mely a maga intellektuálisabb látókörével megértőbbé és alkalmazkodóbbá teszi a pietizmus vallásos felfogását és gyakorlatát. Persze az idegenség érzése továbbra is épúgy aktuális az angol forrásokból taplálkozó belmisszióval, mint volt a némettel szemben. Ezen a bajon egyesek azután úgy kívántak segíteni, hogy a holland pietizmust plántálták át magyar földre, amely már legalább a felekezeti hagyományok és öntudat ápolását hirdette és követelte s ebből a szempontból vette fel a harcot az általános keresztyénséget hirdető és terjesztő német és angol pietizmussal. Ez az ellenzéki mozgalom azonban lényegében szintén nem változtatott semmit a vallásos ébredés pietista jellegén, mert az épúgy élet és világmegvető, kultúraellenes felfogást hirdet, mint elődei: a német és angol pietizmus, ami a legfőbb: épúgy

idegen eredetű, nem magyar talajból sarjadt vallásosság.

A nagy antagonizmus, amely a pietista jellegű szabadmozgalmak és a történeti egyház vallásos élete között mindjobban elhatalmasodott, csak napjainkban enyhül meg. Éspedig főleg *Ravasz László*, budapesti püspök nagy koncepciójú és bölcs vezetése alatt, akinek a maga kormányzói tapintatával, személyiségének általános tekintélyt élvező súlyával sikerült megnyitni a történelmi egyház kapuit az ébredési mozgalmak élő erői előtt s így velük a magyarság és a hagyományos kálvinizmus ősfáját beoltani.

A magyar vallás kérdése ugyan ezzel a fordulattal sincs még megoldva, de mindenesetre a legjobb úton van a megoldás felé.

2.

Hát a maga *művelődéstörténeti* missziója terén mit haladt a kálvinizmus a dekadencia kora óta?

Mindenekelőtt meg kell állapítanunk, hogy a kálvinizmus, mint *vezérlő szellemi hatalom* mindmáig megszakítás nélkül tölti be a maga hivatását és szerepét a nemzet életében, annak dacára, hogy a kálvinizmus, mint aktuális közösség elvesztette a maga régi szellemi pozícióját; nemcsak, hanem egyenesen szembe fordult a kálvinizmus hagyományos művelődéstörténeti programjával és annak jelenkori képviselőivel: *Ady Endre*, *Móricz Zsigmond* és *Szabó Dezső* költői triászával. Meglehet kinek-kinek az elítélő, vagy felmagasztaló véleménye a modern kor ezen szellemi vezéreiről: de azt egyképen csodálattal kell látnia mindenkinek, hogy az *Arany-Petőfi-Jókai* korszak után azok, akik ismét új perspektívát nyitottak a magyar élet számára — örök és másíthatatlan elrendelés

szerint — megínt csak a kálvinizmus szülöttei voltak.

Ady Endrét és költészetét szokás még ma is azzal az egyszerű ítélettel intéznt el, hogy destruktív és dekadens. Tagadhatatlan, hogy ez az ítélet bizonyos mértékben jogos is. Dekadenciája mint végzetes tehetelenségi nyomaték uralkodott az életén, egy olyan korszakban, amikor ez a betegség általános európai járvány volt s amikor a magyar kálvinistaság életére is súlyos örökség gyanánt nehezedett a dekadencia nyavalyája. *De Ady ugyanugy és ugyanakkor a prófétái elrendeltetés súlyos terhét is hordozza.* Minden zsenialitása dacára sem tud valóban individualista lenni; végzetesen kollektív lénynek tudja magát mindhalálig. Adyban egy új emberség, egy új európai mentalitás, egy új magyarság revelálódik s ennek az új; revelációnak a kénytelen szolgája ő. Rendeltetése ellen épűgy lázadozik, mint Jeremiás, de époly hasztalanul is. Dekadens lélek, aki arra hivatott, hogy éppen ennek a nyavalyának legyen az ostorozó és megítélő prófétája; ennek a nyavalyának, amely egyetlen népet sem emészt annyira és pedig századok óta, mint a magyart. Hogy kell roskadoznia az ostorozó prófétának a megbízatás terhe alatt, mikor ő maga is ebből a dekadens táborból való; mikor ő maga is részese fajtája minden bűnének; ő, aki ennek a beteg és álmatag fajtának a remek példánya, mert hiszen „ösnapkelet olyannak álmodta, amilyen“ — ő. Destruktív volt? Az volt, valóban. *Aktívista dekadens*, a parodaxiának olyan remek esete, amilyen csak Istentől eredhet s aki azért küldetett, hogy egy belső szerkezetében megkorhadt világnak a rombolója legyen. Semmi okunk arra, hogy e miatt mentegessük őt. Minden nagy szellem, aki új korszak hírhozója és munkása, egyben destruktív lélek.

Új épületet csak úgy lehet a régi helyére emelni, ha ezt előbb leromboljuk, mondja Luther védelmében a történetíró Wurga Lajos. Az Ady destrukciója nem felelőtlen és cinikus tett, hanem új perspektívákat nyitó, új indításokat adó, építő akarat. Ha dekadenciája százszor teperi a földre, ő ugyanannyiszor áll talpra, mert nem bírja lebirkózni magában az Istent.

Ady magyarsága új, építő akaratú, európai horizontú magyarság. *A magyar kálvinista lélek Adyval kapcsolódik bele újra Nyugat szellemi áramába.* Ady magyarsága a legszélesebb látókörű, *európai magyarság* volt s ő ezt a látókört a világháború esztelenégei és elfogultságai között is meg tudta őrizni. Az Ady *szociálistusa* pedig az első megnyilatkozása annak a magyar szociálistusnak, amelynek a kitermelését a kálvinizmustól kell várunk. De a legmélyebb és legszélesebb perspektívát mégis csak az ő sajátos *magyar valóságával* nyitja az új magyarság látó szemei elé. Az Ady vallásos költészete a magyar lélek eleddig páratlanul álló megnyilatkozása és legpompásabb kivirágzása.

Az utóbbi évtizedek ébredési mozgalmi két-ségtelenül sok őszinte vallásos személyiséget neveltek fel, de vallásos költőt egyet sem. Ady ezektől a mozgalmaktól függetlenül, egy vallásilag közömbös, sőt ellenséges érzésű *korban és baráti környezetben*, a maga egyéni útján és végzete szerint jut el a személyes Istenig; az egyéni hitnek, az Istennel való viaskodásnak olyan szubtilis élményeiig, amik előtt még ma is bámészan és értetlenül áll a magyar közvélemény. Ady volt az első magyar vallásos költő. Nemcsak, hanem az első, aki Istennel magyarul viaskodik és ápol közösséget; vagyis *akinek az Istenhez való viszonyán az ősi magyar temperamentum bélyegei ékes-*

kednek. Ady költészete a magyar vallás első dokumentuma.

Móricz Zsigmond, akinek legfőbb érdeme, hogy regényeivel tükröt tartott a magyarság elé, a tervbe vett Bethlen trilógiával lép a programadás konstruktív útjára; amely programadás lényegében a régi, erdélyi kálvinista példa idézése.

De az, akinek az öntudatában eddig a legteljesebben tisztult fel és formálódott határozott rendszerré és programmá a magyar kálvinizmus művelődéstörténeti értelme és hivatása: Szabó Dezső, aki hosszú és kínos kilengések és hanyódások után csak a legutóbbi években jutott el a maga sajátos világszemléletének a nyugvópontjához, miközben logikusan átgondolt, zárt dogmarendszerbe foglalta a maga hitvallását: a magyar világnézetet. Bár Szabó Dezsőben kezdettől fogva ez a pogány magyar lélek fészkelődött és kereste önmagát, mégis a keresések során temperamentumos lendülettel vetődött olyan végletekbe, amelyek ettől az eredeti, ösztönös törekvéstől idegen megoldások voltak. Mintahogyan maga az egész fajta is tétova és szélsőséges kapkodással kereste a tragikus összeomlás után a maga megváltását. A tétova akarás tömegmozgalmai eleinte el-elkapták Szabó Dezsőt, míg végre öntudatra jutva, felülkerekedett e tömegmozgalmakon, hogy ezentúl ő szabjon irányt és programot eljövendő magyar mozdulások számára.

Ezzel az öntudatrajutással Szabó elsőnek tisztázza a nemzeti Géniusz jelentőségét és annak a középkori keresztyénség által való elgáncsolását. Elsőnek hirdeti a magyar Géniusz felszabadítását idegen faji Géniuszok elnyomása alól. Ebből a szempontból a legvégzetesebb történelmi csapásnak a német-szláv keresztyénség elfogadását állítja. A négyfelé vágott Koppány a magyar szel-

lem tragikus elbukásának a legigazabb szimbóluma. A magyarságnak — szerinte — vissza kell térnie pogányönmagához, mert csak akkor találja meg a saját Génuszát s akkor fogja éltakarítani a maga fejlődésének utjából az idegen bálványokat, az idegen érdekek intézményeit. S ekkor fog eljönni az ideje a magyar energiák demokráciájának is, melynek legfőbb akadályát az idegen fajok káros befolyásaiban és eluralkodásában látja. Azért a magyar fejlődést egyfelől a zsidó radikálizmus, másfelől a szláv és germán érdekeket leplező katholicizmus, illetve konzervatívizmus befolyásától kell mentesíteni. S minthogy a pogány magyar hagyományok legjellegzetesebb és legtisztább képviselője, szerinte, a kálvinista magyarság, illetve parasztság, azért bennük látja a magyarság jövőjét. S ezen a ponton a magyar kálvinizmus történetében egy új mozzanat felbukkanását szemlélhetjük. Ez az új mozzanat az, hogy a magyar kálvinizmusban levő faji pogányságnak az a két árama, amit már fentebb megrajzoltunk, kezd egymásra találni; értjük itt a népi kálvinizmus pogány vallásos világnézetét és kálvinista intelligenciánk nemzeti kultúrprogramját, amely két áram a Szabó Dezső „új magyar ideológiá“-jában egymásba torkollik és eggyé lesz.

„A magyar prot. problémái“ c. röpiratában Szabó Dezső egyenesen a kálvinizmus szellemi vezéréihez intézi szövegét (protestanizmust írva következetlenül néha ott is, ahol kifejezetten a magyar kálvinizmusra gondol). Ennek a szövegnek a lényegét röviden maga az író foglalja össze a bevezetésben: „a protestáns magyarságnak fel kell vennie a nagy küzdelmet — nem a katolikus vallás, hanem a katolikus nemzetközi érdekszövetség hódítása s a mögötte ható idegen faji elnyomás ellen... De e küzdelemmel egyidejűleg a magyar protestan-

tizmusnak meg kell újulnia belső életében is, meg kell újulnia a magyarság korszerű érdekei értelmében.“

Mik ezek a korszerű érdekek? A magyar paraszt és munkástömegeknek, mint a demokrácia letéteményeseinek gazdasági, politikai és kulturális felszabadítása.

Az az út, amely Szabó Dezsőt eddig a programig vezette, tulajdonképpen a kiegyezés utáni magyar kálvinizmus jellegzetes végzetutja. Szabó Dezső hányódásai azt a tragédiát dokumentálják, amely a magyar kálvinistaságot a kiegyezés óta sújtolja, amely a zsidó liberálizmus és katolikus konzervatívizmus Szcillája és Kharibdise között hányja veti s amely mindmáig megakadályozta abban, hogy megtalálja jellegzetes hivatását, önálló programját: önmagát. Szabó Dezső a saját személyében már eljutott a megváltatásnak erre a fokára: az önálló és új célkitűzéshez s *ennyiben* utat egyengetett és irányt mutat az egész magyar kálvinizmus számára is.

3.

Más dolog, hogy a kálvinizmus, *mint aktuális közösség* tulnyomó részében makacsul szembenáll hagyományos művelődéstörténeti eszményeivel és azoknak jelenkori képviselőivel. S az a vallásos ébredési mozgalom, amelynek kultúrellenes tendenciájára rámutattunk, csak még inkább felfokozta velük szemben az ellenállást, sőt egyenesen támadásba vitte ellenök a kálvinistaság egy részét.

A forradalmi szenvedélyek elülte után mégis némi kedvező változás áll be etekintetben. Móricz Zsigmond mind népszerűbb és ünnepeletbb írójává válik a nemzetének, köztük a kálvinistaságnak; költészetének ősi és zamatos magyarsága előtt az ellenfél is kénytelen a meghódolásra. Ady

Endre a maga testi halálával fizeti le a dicsőség vérdíját; költőzsenijének elismerése az általános műveltség egyik követelményévé kezd válni. Szabó Dezső hatalmas agitációs munkába kezd: előadásokat tart, szemináriumokat rendez, folyóiratot alapít, ifjúsági vezérré küzdi fel magát; röpiratokkal, hírlapcikkkekkel, irányregényekkel népszerűsíti új ideológiájának alapgondolatait és célkitűzéseit. Agitációs munkája számos botránynak lesz ugyan a felidézője, de az az eredménye mégis kétségtelen, hogy a magyarság széles rétegeinek nyílik meg a látása nemzeti életünk bünei és tragédiái iránt.

De az új magyar gondolat népszerűsítése érdekében eddig még senki sem végzett olyan nagy és értékes szolgálatot, mint Makkai Sándor, erdélyi püspök „Magyar fa sorsa“ c. könyvével. Makkai rendkívül fejlett esztétikai érzéssel, modern irodalmi műveltséggel, széles látókörű megértéssel és mély vallásos meghatározottsággal bíró személyiség s e sok oldalú értékességei alapján a magyar kálvinizmus hivatalos vezérkarában a legelső hely illeti meg őt. Ezek a kiválóságai tették alkalmassá arra, hogy Ady tragikus magyarságát, költői zsenijét, prófétai elhivatottságát megértse, és felfejtse; ami által uttörője lett egy jobb, igazabb és korszerűbb magyar gondolkozásnak a kálvinizmus körében. Könyve úgyan sokféle hangot hívott elő s ha erős ellenhatást is kiváltott, viszont sorompóba hívta az új magyar gondolat képviselőit is; hatása mindenestre kultúrtörténeti jelentőségű. E könyvével különösen az ifjúságnak tett nagy szolgálatot, amely számára írta is s amelynek egycsapásra a lelkivezérvé emelkedett Makkai Sándor.

4.

De végül sem arról van szó, hogy Ady és Szabó Dezső mellé álljunk-e, vagy ellenük fordul-

junk. A magyar kálvinizmus kérdése szélesebb és mélyebb értelmű probléma annál, semhogy ilyen állásfoglalással meg lehetne azt oldani. Ha a magyar kultúra jövőjének az útja Adyn át vezet is, de mindenesetre át vezet, — *túlvezet* rajta. Az a magyar nemzedék, amelynek Ady kortársa és lírai tolmácsa volt, belső meghasonlottságokkal, lelki nyavalyákkal megverve vált alkalmatlanná arra, hogy az új magyar gondolat megvalósítója legyen. *A magyar kálvinizmus jövő program át az a nemzedék van hívva megvalósítani, amelyik lebírkózta magában a dekadencia minden nyavalyáját, amelyik számára az Ady költészete csak tragikus intő és eligazító példatára a magyar nyomorúságoknak és új célkitűzéseknek.*

Ebből a szempontból már a Szabó Dezső programadása is túlhaladt az Ady nemzedék mentalitásán. Sajnos, azonban a Szabó Dezső ideológiája sem jelenthet végleges és tökéletesen megfogalmazott programot a magyar kálvinizmus számára. Mert bár, ha az ő ideológiája faji és szociális érdekek szempontjából kifogástalan is, de hiányzik belőle az, ami tekintetben viszont az Ady költészete van előnyben felette: a *Jézusi vallásosság látókörének metafizikai mélysége és humanista szélessége*. Elfogadjuk és jogosnak találjuk a szláv és germán keresztyénségre s az ezek alatt meghúzódó idegen faji akaratokra vonatkozó kritikáját: de keveseljük, ha ezzel szemben csak a pogány sujtású népi kálvinizmushoz tud utalni bennünket. Mi is a nemzeti Gényusz jegyében kívánjuk a magunk kulturájának megépítését: *de ennek a kultúrának az alapjául egyszer már azt az irracionális mélységekbe kapcsolódó, személyes élő hitet akarjuk, ahová eddig még nem jutott el a józan és racionalista magyar lélek.*

És ezen a ponton szintén sajnálattal kell

megállapítanunk, hogy egyelőre vallásos ébredési mozgalmaink sem terelődtek még a kellő mederbe. Egyelőre minden formájukban többé-kevésbbé magukon viselik az idegen fajú, pietista keresztyénség bélyegeit. A magyar keresztyénség jelentkezése még mindig késik. S ezen a késedelmen nem segíthet az a jámbor törekvés sem, amely a mai ébredés és a régi magyar protestans vallásos ébredések között kíván szellemi kapcsolatot teremteni. És pedig annál az egyszerű oknál fogva, mert a magyarságon belül eddig még minden vallásos mozgalom *idegen* hatás gyümölcse volt.

Belmissziói konferenciákon s egyházi viták alkalmával még mindig lehet hallani felszólalásokat, amik ezt a sztereotíp gondolatmenetet követik:

„Azt ma már midnyájan belátjuk, hogy a pipás, kártyás, kvaterkás világnak véget kell vetni s hogy a régi módszereket sutba kell dobni és hogy kálvinista magyar népünket új lélekkel kell megtölteni, *azonban* . . .“

Ezen az „*azonban*“ szócskán, mint kemény tengelyen egy egész világ fordul meg. Ez a tiltakozás a hajthatatlan magyar lélek ösztönös, az öntudat számára ma még meglehetősen tisztázatlan és tétova akarata valamí adékvát vallásosság iránt. Mert a felületesség tévedése volna azt hinni, hogy ez a tiltakozás és ideges kapálódzás kizárólag a konzervatívizmus lomhaságának és csökönyösségének ürügye s a munkától irtózók mentése lenne csupán. Ebből az „*azonban*“ keresztyénségből fog még majd egyszer kitermelődni az a magyar vallás, ami eljövendő.

Az új kálvinista ideológia tehát lényegében két vonal mentén érlelődik. Az egyik a művelődéstörténeti értelmű kálvinizmus szervezetlen frontja; a másik a vallásos ébredés szervezett mozgalma. Az első egy sokszázados magyar múlt történelmi

értékeinek s a nemzeti Géniusz ősi bélyegeinek hordozója, de értetlenül és idegenül áll a magyar lélek legfőbb szükségével, évezredes nyavalyájával: a vallásnélküliséggel szemben. A másik frontot a felszabadult vallásos lélek örök erői mozgatják, de ez a lélek egyelőre vak egyoldalúsággal fordul el Istennek azon kijelentéseitől, amik a természetben, történelemben és világi kulturában revelálódnak. A két front gyűlölettel tekint egymásra; pedig az egyesülésükre volna szükség; mert csakis ebből a nászból születhetik meg az új magyar kultúra és az új magyar keresztyénység.

5.

Hol késik a megváltó szó, amelynek ki-
mondásától a gyűlölet elválasztó falai lezuhan-
hannak? Hol van a vezér, akinek prófétai
szavára a belső megújulás külön medreket
vágott folyamai egymásba fognak szakadni?

Jelen tanulmány tulajdonképpen egy átdolgozott és lényegesen meg bővített második kiadása annak a cikksorozatnak, amely 1924-ben „Magyar kálvinizmus“ cím alatt a szlovénországi Ref. Egyház és Iskola c. lapban folytatásokban, majd külön lenyomatban jelent meg. A meg bővítés anyagát azok a cikkek szolgáltatták, amiket e tárgyról különböző címek alatt 1921—25. években a Kassai Naplóban adtam közre.

S. P.

~~6~~